

LIETUVIŲ  
ATGIMIMO ISTORIJOS  
STUDIJOS



Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ  
ATGIMIMO ISTORIJOS  
STUDIJOS

13

*Mykolas Römeris*

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45  
Li-191

**REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:**

*Antanas Kulakauskas*  
*Česlovas Laurinavičius*  
*Raimundas Lopata*  
*Rimantas Miknys*  
*Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)*  
*Vladas Sirutavičius*  
*Darius Staliūnas*

*Giedrius Subačius*  
*Antanas Tyla*

**SUDARYTOJAI:**

*Egidijus Motieka*  
*Rimantas Miknys*  
*Vladas Sirutavičius*  
*Raimundas Lopata*

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir  
Atviros Lietuvos fondui,  
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996  
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391  
ISBN 9986-814-02-2

# TURINYS

PRATARMĖ	7
<b>I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.</b>	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

## **II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TARP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.**

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

## **III. PUBLIKACIJOS.**

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

## LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĖS IDĖJOS KLAUSIMU

*Vytautas Berenis*

1939 m. Mykolas Römeris Liudviko Abramovičiaus (Ludwik Abramowicz) nekrologe trumpai apžvelgė krajovcų atsiradimo ištakas: 1905 m. Vilniuje, iškeldamas „Lietuvos kaip atskiro politinio vieneto idėją“, susibūrė lenkų būrelis. Reikia pažymėti, kad, kaip pats M. Römeris rašė, tai tebuvo tik „orientacinis principas, arba politinė koncepcija, o ne ideologija“<sup>1</sup>. Tai reiškė, kad krajovcai nereprezentavo kažkokios tuo metu egzistavusios socialinės grupės interesų, priešingai, jų idealas – tik istorinės Lietuvos idėja su kitokiais negu aplink „Vilniaus žinias“ susibūrusiais lietuviais. Krajovcai – tai iki 1863 m. sukilimo besiformavusios Lietuvos visuomenės dalies etnopolitinės srovės liekana. 1905 m. nuvilnijusi Rusijos imperijoje revoliucijos banga sukėlė nacionalinių judėjimų ir įvairių jų formų pagyvėjimą. Otono Zavišos (Otton Zavisza), Bronislovo Jaloveckio (Bronisław Jałowecki) parašytose brošiūrose „Lietuviai Lietuvoje“ ir „Lietuviškasis katekizmas“ keliamas skausmingas savimonės paieškos klausimas. Į retorinį klausimą – „Kodėl būdami bendro kraujo, kultūros ir tautiškos vienybės, neturime vienos bendros gimtosios kalbos?“ – atsakymo istorijoje ieškojo O. Zaviša, 1863 m. sukilimo dalyvis, kuris dar XIX a. pradžioje rašė: „...mums belieka mąstyti apie gimtinę lenkiškais žodžiais, bet lietuviškomis mintimis“<sup>2</sup>.

Lietuvių nacionaliniam judėjimui etnolingvistinį principą pripažinus pagrindiniu tautinės savimonės dėmeniu, kuris istoriškai natūraliai plėtojosi iki 1863 m., dabar reikėjo peržengti tradiciškai susiklosčiusių vertybių ribą. O tai padaryti buvo sunku, ypač kai lietuvių nacionalinio judėjimo ideologai „kūrė“ istoriją, paversdami ją mitais ir politinėmis schemomis. Krajovcų Lietuvos istorija – mėginimas susintetinti senosios ir naujosios Lietuvos istorinę būtį, pirmiausia keliant LDK valstybingumo principą. Žinoma, iš pirmo žvilgsnio krajovcus galima palaikyti naiviais roman-

<sup>1</sup>M. Römeris, „Ludwik Abramowicz“, *Naujoji Romuva*, 1939, nr. 23–24, p. 489.

<sup>2</sup>O. Zawisza, *Litwini w Litwie*, Wilno, 1904, s. 15.

tiškais svajotojais. Išties, turėjo jie 1863 m. Lietuvos sukilėlių švento tikėjimo savo teisumu ir pasiaukojimo. M. Römeris taip rašė:

„Liudvikas Abramovičius buvo kiek išdidus ir turėjo aristokrato būdą. Savo plunksną ir žodį jisai norėjo skirti savo mylimai idėjai, kuri tuo laiku populiari nebuvo, ir buvo pasiryžęs eiti savo idėjos keliu, kad ir prieš srovę“<sup>3</sup>.

Ne kartą laiškuose L. Abramovičiui M. Römeris „maldauja“ savo draugą pripažinti kompromisus, net jei visuomeninė opinija rodytųsi nepriimtina, neiti prieš srovę, tramdyti asmenišką politines pažiūras.

Tačiau praėję dešimt metų po Paryžiaus konferencijos smarkiai pakeitė šio regiono geopolitinę padėtį. 1919 m. Robertas Lordas (Robertas Lordas), istorikas, JAV delegacijos ekspertas, pateikė 5 įvairius Lietuvos, kaip geopolitinio elemento, apibūdinimus, o dabar – geriausiu atveju – tebuvo likusi viena realybė, nors teoriškai būta ir kitos. Stebina dviejų draugų tikėjimas savo politine koncepcija tokiu metu, kai lengviau buvo nuvažiuoti į Berlyną ar Prahą negu iš Vilniaus į Kauną.

Apskritai dabartiniams istorikams kelia nuostabą L. Abramovičiaus ir M. Römerio pažiūrų konservatyvumas, o vėliau – ir realios politikos pokyčių nepaisymas. Galbūt jų valstybės vizija, bent iš dalies primenanti buvusią LDK valstybę, atspindėjo istorinio proceso gyvenimiškų formų neišvengiamumą, o gal siekė apsaugoti savito regiono gyventojus nuo būsimo imperialistinio karo ir totalitarinių ideologijų prievartos? Prisipažinsiu, kad atsakymo į šį klausimą neturiu. Šiame istoriniame eskize pateiktos dviejų krajojvcų mintys ir veiklos faktai, manding, padės suprasti tokio unikalaus reiškinio kaip krajojvcų ideologijos vietą Lietuvos politinės minties istorijoje.

M. Römeris ir L. Abramovičius susipažino 1905 m. Vilniuje, kai keliems inteligentams kilo sumanymas leisti „Gazeta Wileńska“ (Vilniaus laikraštis).

Daugiau kaip trisdešimt metų trukęs L. Abramovičiaus ir M. Römerio susirašinėjimas užmena istorikui daug keistų mįslių. Net ir susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, o Lenkijai aneksavus Vilniaus kraštą jaunystės draugai neatsisako istorinės Lietuvos idėjos, kuri jų politinėse koncepcijose įgauna geopolitinį svorį. Dar 1917 m. rašytame memoriale vokiečių valdžiai L. Abramovičius pažymėjo, kad „tautinė ekspansija perbraukia istorines tradicijas“. Šitai tautinės ideologinės ir politinės schemos dažnai keičia organiškai susiklosčiusią istorinę organinę būtį. Pasiakysdami prieš lenkų ir lietuvių nacionalistinę politiką buvusiam istorinės Lietuvos areale, L. Abramovičius ir M. Römeris svarstė federacinių

valstybinių darinių klausimus. Ypatingą vietą šiuose projektuose užėmė Vilnius, suprantamas kaip svarbiausia istorinės Lietuvos egzistavimo grandis. 1929 m., vykstant slaptam lietuvių zondavimui dėl Vilniaus miesto atsisakymo ir lietuvių etnografinių plotų susigrąžinimo mainais Suvalkuose ir Vilniuje, M. Römeris rašė:

„Lietuvai atgavus Vilnių, tai jokiū būdu netaptų Lietuvos, kaip tautinės lietuvių valstybės, laimėjimu. Priešingai, Vilnius – tai bomba, kuri iš pagrindų susprogdintų tautinę lietuvių valstybę“<sup>4</sup>.

Tai „būtų Trojos arklys“, – pabrėžė jis. Kita vertus, Vilniaus priklausymas Lenkijai yra visiškai nelogiškas, nes Gardino, Podlesės, Slonimo ir Naugarduko, Polesės žemės nėra Lenkija.

M. Römeris ir L. Abramovičius mėgino bent iš dalies įgyvendinti „Krašto idėją“. M. Römerio straipsniai L. Abramovičiaus redaguotame laikraštyje „Przegląd Wileński“ (Vilniaus apžvalga), pastangos suartinti Kauno ir Vilniaus inteligentus (1933 m., Bronislovo Kżyżanovskio [Bronisław Krzyżanowski] ir Kazimiero Okuličiaus [Kazimierz Okulicz] susitikimas su lietuvių inteligentais „Metropolio“ restorane, gudo Antono Luckevičiaus ir Vilnijos [Vidurio Lietuvos] autonomijos klausimas) nedavė viltingų rezultatų.

„Taip yra, – rašė M. Römeris, – esama Vilniaus klausimu iš abiejų pusių chaoso. Esu daugiau įsitikinęs būtinybe egzistuoti Baltijos federacijai (Lietuva-Latvija-Estija)“.

Analitiko žvilgsnis į Lietuvos vidaus problemas leido M. Römeriui padaryti išvadą, kad XX a. 4-ajame dešimtmetyje „Lietuva geriau laiko valstybingumo egzaminą negu Latvija, Estija ir net Lenkija“<sup>5</sup>. Vadinasi, Lietuva dėl savo administracinių gabumų, M. Römerio nuomone, galėjo tapti svarbiu Baltijos federacijos politiniu dėmeniu. O kas žino, gal šis federacinis valstybių derinys netrukus būtų įgavęs istorinės Lietuvos kontūrus? Tokia vidine logika galima pagrįsti aktyvų M. Römerio dalyvavimą 1935 m. birželio 29 d. įvykusiame latvių, lietuvių ir estų kongrese. Nacionalinių valstybių atsiradimas poversalinėje Europoje, kaip engiamų mažųjų tautų egzistencijos įtvirtinimas, M. Römerio ir, matyt, L. Abra-

<sup>3</sup>M. Römer, „Ludwik Abramowicz“, p. 490.

<sup>4</sup>M. Römerio 1929 m. lapkričio 3 d. laiškas L. Abramovičiui, LMAB, f. 79–45, l. 106.

<sup>5</sup>M. Römerio 1933 m. gegužės 13 d. laiškas L. Abramovičiui, LMAB, f. 79–45, l. 136.

movičiaus nuomone – trapūs dariniai, tik laiptelis į kelių tautų federacijos pastatą. M. Römeris vylėsi, kad jaunoji lietuvių visuomenės karta kur kas palankiau žiūrės į būsiantį tarpvalstybinį suartėjimą.

Tuo metu Vilniaus universitete vyko gana gilūs LDK istorinio paveldo kompleksiniai tyrimai. Henriko Lovmianskio (Henryk Lowmianski), Konstantino Chodinickio (Konstantin Chodyncki) ir kitų darbai iš istorinės Lietuvos praeities, žurnale „Ateneum Wileński“ (Vilniaus Atėnai) spausdinamos publikacijos apie buvusios daugiatautės valstybės gyventojų papročius, materialų bei dvasinį gyvenimą rodė, kad istorikai bent „regionaliai“ pripažino prijungtų rytinių žemių istorinę svarbą. Kita vertus, M. Römerio siunčiami straipsniai į L. Abramovičiaus redaguojamą „Przegląd Wileński“ turėjo koreguoti tam tikrų politinių sluoksnių būsimų veiksmų teorines galimybes. Taip pat reikia prisiminti, kad tarpukariu Lenkijos ir Lietuvos vyriausybės per Vilniaus ir Kauno masonus palaikė neoficialius santykius. Masonai vieni kitus gerai pažinojo, svarstė galimas dviejų valstybių suartėjimo prielaidas, stengėsi apriboti nacionalistine ideologija paženklintą istorijos ir politikos interpretaciją. Apskritai krajojvcai griežtai pasisakė prieš visas nacionalizmo apraiškas. Deja, dalis tik teoriškai. Kaip dažnai nutinka istorijoje, tikrovė nenumaldomai diktavo savo neišvengiamus, reikalaujančius paklusnumo ir atsidavimo sprendimus. 1939 m. rudenį įvykęs Lenkijos padalijimas pagreitino Vilniaus grąžinimą ir krajojvcų idėjos žlugimą. Sovietų Sąjunga savo politikoje būtent ir panaudojo Vilniaus kraštą kaip „Trojos arklį“. Į 1924 m. pareikštą retorinį Juozapo Albino Herbačiausko klausimą „lietuviai kovoje dėl Vilniaus gali prarasti Kauną, o lenkai...?“ lietuvių tauta atsakė niūriu sąmoju: „Vilnius – mūsų, o Lietuva – rusų“. Simboliška – tuo metu „Naujosios Romuvos“ puslapiuose vyko diskusija apie Vilniaus ir jo krašto ateitį. Į kai kurių Lietuvos politikų ir kultūros veikėjų pastangas iš jėgos pozicijų spręsti Vilniaus krašto integracijos į valstybę klausimą M. Römeris aiškino, kad „istorinėje evoliucijos proceso pasekmėje susidūrė dvi Lietuvos – lenkiškoji ir lietuviškoji Lietuva“<sup>6</sup>. Publicistas, Vilniaus lietuvis Rapolas Mackevičius į tai atsakė, kad dabar vėl dalis Vilniaus lenkų kalba apie LDK atkūrimą. Jo supratimu, tai pralaimėjusių lenkų politika, nes dar L. Abramovičiui gyvam esant už LDK idėją lenkai „ant jo šunis korė“<sup>7</sup>.

Vilnius ir jo krašto dalis po Antrojo pasaulinio karo tapo sovietinės Lietuvos sostine ir jos dalimi. Kaip dažnai atsitinka politikoje, dviejų besivaidijančių pusių ginčą laimi trečioji jėga. Sovietų Sąjunga puikiai pasinaudojo buvusiais lietuvių ir lenkų nesutarimais. Lietuvių valdžios aštuonis mėnesius valdytas Vilniaus kraštas dar kartą atgaivino krajojvcų idėją. Mirus L. Abramovičiui, propaguojantys šią koncepciją asmenys

būrėsi aplink laikraščio „Gazeta Codzienna“ (Kasdieninis laikraštis) redakcija. Jai priklausė lenkiškai rašantys publicistai ir žurnalistai: Juzefas Mackevičius (Józef Mackiewicz), Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), L. Abramovičiaus duktė Sofija, Liudvikas Chominskis (Ludwik Chominski), Barbara Toporska ir kiti.

1940 m. kovo mėn. laikraštyje buvo išspausdintas M. Römerio straipsnis, skirtas draugo mirties metinėms – „Niema Ludwika Abramowicza“ (Nėra Liudviko Abramovičiaus). Šiame straipsnyje Kauno universiteto rektorius apkaltino Vilniaus inteligentus, simpatizuojančius krajovcų idėjiniams postulatams, tariamu LDK patriotizmu, atsisakymu bendradarbiauti su Lietuvos valdžia, nes 1940 m. oficialiose Vasario 16-osios iškilmėse nedalyvavo lenkų visuomenės atstovai.

„Opozicija, kuri nusišalino nuo dalyvavimo bendrame Nepriklausomybės minėjime, nėra opozicija. Tai nėra krajovcų opozicijos pozicija“,

– rašė M. Römeris. Jo nuomone, Lietuvai atitekęs Vilniaus kraštas priartino L. Abramovičiaus iškeltą politinį idealą prie realybės. Bet jo straipsnis netrukus sulaukė aštrios polemikos iš „Gazeta Codzienna“ redaktoriaus J. Mackevičiaus ir L. Abramovičiaus duktės Sofijos, kurie kaltino M. Römerį „sulietuvėjimu“. Šiame Vilniaus laikraštyje pastaroji rašė taip:

„Nacionalistas negali pritarti krajovcų idėjai, nes tautinės idėjos, savo prigimtimi reikalaujančios išskirtinumo, privalo remtis krašto idėja, kuri, būdama išskirtinumo priešingybė, išreiškia bendrumą. Dėl to ji nėra būtina išimtinai tautinėje valstybėje, bet būtina nacionalinėje būsimoje LDK valstybėje, kurioje visos trys tautos vienodai jausis ir naudosis lygiomis teisėmis, kaip yra Belgijoje ar Šveicarijoje“<sup>8</sup>.

Ir autorė, beje, priduria labai svarbius žodžius:

„Ir tuomet šios valstybės sostinė bus Vilnius, kuris pagaliau liausis vaidinti pėstininko [kaip šachmatų lentoje – V. B.] vaidmenį,

<sup>6</sup> „Lietuvių-lenkų santykių problema“, *Naujoji Romuva*, 1940, nr. 18–19.

<sup>7</sup> *Ibid.*, p. 368.

<sup>8</sup> Zofja Abramowiczówna, „W rocznicę śmierci ś. p. Ludwika Abramowicza. Kilka słów o idei krajowej“, *Gazeta Codzienna*, 1940, nr. 56.

kai jo likimas sprendžiamas vienos ar kitos pusės nacionalistiniu postulatu“<sup>9</sup>.

Pateikta ilgoka citata turėtų pagaliau atvesti mus prie šios koncepcijos istorinio konteksto esmės. Lietuvos – Vilniaus istorinė ašis, tokia tvirta Č. Milošo publicistikoje, reprezentavo senosios Lietuvos istorijos ir kultūros jungtį. Beje, pats Vilnius su savo senomis, kreivomis, akmenimis grįstomis gatvelėmis, apskritomis cerkvių ir smailiomis bažnyčių viršūnėmis, žemaūgėmis sinagogomis akivaizdžiai liudijo Krašto koncepcijos gyvą istoriją. Valstietiško luomo pagrindu susiformavusiai lietuvių tautai Vilniaus miestas su jos dauguma – nelietuviais gyventojais – *a priori* kėlė istorinės tautos brandumo pojūtį. Kita vertus, tik paviršutiniškai neaktyvūs miesto gyventojai – žydai – galėjo (sėkmės atveju) pagausinti pritariančių šiai idėjai gretas. Tačiau po Molotovo-Ribbentropo pakto susiklosčiusi geopolitinė padėtis šiame regione galutinai sunaikino bet kokią santarvės ar pozicijų suderinamumo galimybę. Iškeroję nacionalizmai – lietuvių brutalūs siekiai „sulietuvinti“ sugražintas žemes, lenkų – savo politine veikla siekti kuo greitesnio *status quo* – diktavo tokį istorijos supratimą, kur LDK valstybingumo tradicija tebuvo tik ideologinės tiesos pagrindimas. Netrukus lietuvių spaudoje Vilnius jau nebevedinamas senosios LDK sostine, o pati Lietuvos valstybė tampa brutalių Sovietų inkorporacijos auka.

M. Römerio susikirtimas su Vilniaus krajovcais ir jiems prijaučiančiais parodė susidariusią neperžengiamą 1939 m. ideologinę takoskyrą tarp vakarykščių bendražygių.

„Kur yra krajovcai Vilniaus lenkų visuomenėje? Ne kartą juos girdėjau asmeniniuose pokalbiuose, girdėjau, kaip jie save taip apibūdina ...Girdėjau juos, bet, deja, jų nemačiau“<sup>10</sup>.

1940 m. kovo 10 d. Tado Vrublevskio (Tadeusz Wróblewski) vardu pavadintoje bibliotekoje įvykęs L. Abramovičiaus akademijos pirmas posėdis žymėjo politinę šios koncepcijos mirtį.

Liudviko Abramovičiaus pažįstami kartais vadino šį žmogų LDK kultūros istoriku. Jo fonde saugoma tūkstančiai dokumentų, išrašų, nedidelių straipsnių apie jo gyvenimo idealą – praeitį. Nūnai kultūros istoriko padėtis ne ką lengvesnė – jam reikia suvokti LDK kultūros fenomeno visumą ir jo sklaidą naujojo amžiaus kultūroje, perskaityti šios kultūros nešėjų – lietuvių, lenkų, žydų, gudų – pageltusius rankraščius. Iš tiesų, šiandienos vilnietis negali nepastebėti esamo atotrūkio tarp jo ir jį supančios miesto istorinės ir architektūrinės aplinkos, kurios ženklūs fragmentai

išliko tik paveiksluose ir fotografijose. Įtemptos pastangos suprasti Vilniuje egzistavusių įvairių tautų kultūrų sąveiką bus bergždžios, kol ta kultūrinė įvairovė bus suvokiama per vienmatę tautinę tradiciją.

<sup>9</sup>Ibid., p. 3.

<sup>10</sup>M. Römer, „Niema Ludwika Abramowicza“, *Gazeta Codzienna*, 1940, nr. 45.

